

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ ПОЛІТИЧНИХ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
ТА ЇХ МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ У ПРОТИДІІ НАСЛІДКАМ
ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ
ТА ЗАГРОЗИ ПЕРМАНЕНТНОЇ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ**

Регушевський Е. Є.

ВСТУП

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації докорінно змінило пріоритети у формуванні зовнішньої і внутрішньої політики держави і суспільства в усіх сферах суспільного життя з метою забезпечення національної безпеки України. Мова йде не просто про необхідність створення ефективних механізмів функціонування державної влади і громадянського суспільства, а про існування української державності та збереження нації. Україна гідно захищає світові демократичні цінності, принципи міжнародного права і підвалини рівного співіснування та співпраці.

У сучасному цивілізаційному просторі, частиною якого є Україна, права людини і громадянина визнані й задекларовані на конституційному рівні. Це стосується не лише тих прав, що забезпечують природне існування людини як фізичної особи чи її соціальне буття, а й тих, що забезпечують її можливість впливати на організацію діяльності публічної влади та інститутів громадянського суспільства¹.

Конституційно-правові гарантії політичних прав і свобод людини і громадянина є невід'ємною складовою демократичності усіх політико-правових процесів, які відбуваються у державі і суспільстві незалежно від умов, у яких перебуває держава. Саме стан реалізації прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану є відображенням ефективності державного управління навіть у таких складних умовах. У свою чергу, саме стан реалізації політичних прав і свобод дозволяє робити висновки щодо ефективної участі суспільства

¹ Савич Є. С. Право людини на звернення в Україні: конституційно-правовий аналіз : дис... доктора філософії : 081 «Право» / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. С. 22.

в управлінні державними справами, у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики держави, у контролі за діяльністю органів державної влади і органів місцевого самоврядування тощо. Створення відповідних правових умов для забезпечення і реалізації прав і свобод особи в сфері політичного життя держави і суспільства є «маркером» демократичності й одночасно чинником формування відповідних правових умов для реалізації усього спектру прав і свобод особи в цілому.

На сучасному етапі відбуваються різні за своїм змістом і якостями трансформаційні і, на жаль, й деформаційні процеси у сфері політичного життя держави і суспільства. Вони безперечно пов'язані з об'єктивними умовами, зовнішніми і внутрішніми. Дія воєнного стану, об'єктивно введеного у зв'язку із збройною агресією проти України, набуває, на жаль, характер перманентного явища, яке несе загрози суттєвих регресивних, деформаційних процесів в усіх сферах суспільного життя, у формуванні правової держави і громадянського суспільства тощо.

Аналіз місця конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина у протидії наслідкам повномасштабного вторгнення та загрози перманентної дії воєнного стану в Україні дасть можливість з'ясувати загальний стан політико-правових процесів, що відбуваються у державі і суспільстві, по-новому оцінити значущість реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина у функціонуванні держави на принципах демократії і верховенства права, політичного та ідеологічного плюралізму, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою цінністю. Важливим в означеній меті, безумовно, є й аналіз становлення і розвитку поняття й сутності конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод, як конституційно-правової категорії, яка у свою чергу також є відображенням і знаходиться під впливом сучасних трансформаційних політико-правових процесів.

1. Розмаїття підходів до визначення поняття і сутності конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина як основи для визначення поняття і сутності конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні

Повномасштабне воєнне вторгнення РФ руйнівною силою вплинуло на всі сфери життєдіяльності суспільства. В умовах боротьби за виживання нації і держави більшість політико-правових процесів

відійшли на другий план, проте не стали другорядними для розвитку суспільства на принципах демократії та пріоритеті прав і свобод людини і громадянина.

Політична влада є певним типом суспільних відносин, який виникає між великими соціальними групами, між державою та суспільством, між державними органами влади, політичними партіями і громадськими організаціями, які використовують політичні інститути і ресурси для керівництва політичними процесами та громадським життям з метою створення певного типу правління і певного демократичного режиму. Політична влада починається там, де здатність впливати розповсюджується на широкі маси, на мільйони. Отже, політичні права людини можна визначити як гарантовану нормами міжнародного і внутрішньодержавного права можливість особистості індивідуально і колективно брати участь у політичних процесах, в діяльності держави і всієї політичної системи суспільства².

У юридичній літературі можна знайти різні підходи до розуміння і трактування поняття конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Разом з цим, на жаль, слід констатувати, що дослідження, присвячені питанням реалізації конституційних прав і свобод, інституту гарантування політичних прав і свобод людини і громадянина і загалом конституційних прав і свобод людини і громадянина, не в повному обсязі, поверхнево торкаються вже наявних в означеній проблематиці вітчизняних наукових здобутків. Так, на жаль, більшість авторів, принаймні до останнього часу, коли було введено заборону на цитування в тексті та внесення до бібліографічних списків тих джерел, які опубліковані російською мовою в будь-якій країні, а також джерел іншими мовами, якщо вони опубліковані на території Росії та Білорусі, надають пріоритети дослідженням науковців з країн СНД і переважно з Росії, ігноруючи фахові, комплексні і ґрунтовні теоретико-прикладні дослідження вітчизняної правової науки.

Для більш ґрунтовного аналізу гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина необхідне усвідомлення загального поняття і сутності гарантій прав і свобод людини і громадянина.

² Заворотченко Т. М. Проблеми наукової характеристики суб'єктивних політичних прав і свобод громадян в Україні. *Актуальні проблеми сучасного конституційного права України : збірник наукових праць* / відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко та доктор юридичних наук, професор О. В. Батанов. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2014. С. 137.

Як правило, термін «гарантія» використовується задля виокремлення якихось засобів забезпечення чи задля підкреслення мети якогось процесу, що передбачає забезпечення чого-небудь³. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні розглядають як:

1) фактори, які забезпечують реальне (фактичне) здійснення прав і свобод громадян (Молдаван В.В., Мелашенко В.Ф. – 1996)⁴;

2) явища, що сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону та захист (Рабінович П.М. – 1997)⁵;

3) відповідні умови й засоби, які сприяють реалізації кожної людиною і громадянином закріплених у Конституції України прав, свобод і обов'язків (Князев В.І. – 1998)⁶;

4) систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист (Скакун О.Ф. – 2001)⁷;

5) передбачену Конституцією України і іншими законами спеціальну систему юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина з метою практичної їх реалізації (Заворотченко Т.М. – 2002)⁸;

6) здійснюване державою забезпечення юридичної обов'язковості умовам, що дають змогу особі на практиці скористатися власними правами і свободами (Фрицький О.Ф. – 2003)⁹;

7) систему норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують у сукупності додержання прав та свобод і законних інтересів особи

³ Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / за заг. ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 102.

⁴ Молдаван В.В., Мелашенко В.Ф. Конституційне право: опорні конспекти : навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Юмана, 1996. С. 174.

⁵ Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. С. 23.

⁶ Князев В. І. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. *Право України*. 1998. № 11. С. 29.

⁷ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. С. 187.

⁸ Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. : К. : НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. С. 29.

⁹ Фрицький О. Ф. Конституційне право України. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 177.

(Погорілко В.Ф. – 2000, 2003; Кушніренко О.Г., Слінько Т.Г. – 2001; Колодій А.М. – 2003)¹⁰;

8) умови та засоби, принципи та норми, що забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них із метою реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина (Рабінович П.М., Хавронюк М.І. – 2004)¹¹;

9) умови, засоби, способи, що забезпечують їх здійснення в повному обсязі, усебічну їх охорону (Лисенков С., Таранов А. – 2005)¹²;

10) установлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права (Погорілко В.Ф. – 2005)¹³;

11) систему соціально-економічних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють можливості для здійснення прав, свобод, інтересів людини та громадянина (Негодченко О. – 2005)¹⁴;

12) засоби і способи, за допомогою яких у суспільстві забезпечується громадянам реалізація їхніх прав і свобод (Воеводін Л. – 2005)¹⁵;

¹⁰ Конституційне право України / за ред. проф. В.Ф. Погорілка. К. : Наукова думка, 2000. С. 206 ; Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В. Ф. Погорілко : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України : А.С.К., 2003. С. 179 ; Кушніренко О. Г., Слінько Т. Г. *Права і свободи людини та громадянина* : навч. посіб. Харків : Факт, 2001. С. 113 ; Колодій А. М. *Права людини і громадянина в Україні* : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 223.

¹¹ Рабінович П. М., Хавронюк М. І. *Права людини і громадянина* : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2004. С. 246.

¹² Лисенков С., Таранов А. *Гарантії прав і свобод людини і громадянина*. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 73.

¹³ Погорілко В. *Гарантії правові Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10-ти т. / відп. ред. : Ю. Римаренко та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 76.

¹⁴ Негодченко О. *Гарантії захисту прав і свобод людини*. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10-ти т. / відп. ред. : Ю. Римаренко та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 66–68.

¹⁵ Воеводін Л. *Гарантії у механізмі реалізації прав і свобод*. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10-ти т. / відп. ред. : Ю. Римаренко та ін. Київ :

13) умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина (Погорілко В., Федоренко В. – 2007, 2011)¹⁶;

Дещо подібне поняття надається й іншими науковцями: Конституційні гарантії – це передбачені Основним Законом України умови, засоби, методи і механізми, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод людини і громадянина (Колісник В.П., Барабаша Ю.Г. – 2008)¹⁷;

14) передбачену Конституцією і законами України систему правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина (Совгиря О., Шукліна Н. – 2008)¹⁸;

15) система умов і засобів, що забезпечують у сукупності здійснення конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (Колодій А.М., Олійник А.Ю. – 2008)¹⁹;

16) систему визначених Конституцією та законами України способів і юридичних механізмів забезпечення належної реалізації громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших, закріплених у Основному Законі, прав і свобод людини та громадянина (Скрипнюк О.В. – 2009)²⁰;

17) конкретні засоби, завдяки яким стає реальним ефективно здійснення громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушення. Їх головне призначення полягає в забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації,

Видавничий дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 77–78.

¹⁶ Погорілко В., Федоренко В. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Погорілко. Київ : Наукова думка ; Прецедент, 2007. С. 140–142 ; Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 3-тє вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Ліра-К, 2011. С. 235.

¹⁷ Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. С. 132.

¹⁸ Совгиря О., Шукліна Н. Конституційне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. С. 182.

¹⁹ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підруч. Київ : Правова єдність, 2008. С. 261.

²⁰ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Харків : Право, 2009. С. 233.

охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод (Білозьоров Є.В. – 2009)²¹;

18) сукупність установлених конституцією процесуальних та інституціональних засобів захисту прав і свобод людини та громадянина, а також меж і умов їх можливих обмежень (Наливайко Л.Р., Беляєва М.В. – 2010)²². На нашу думку, зведення гарантування лише до «захисту прав і свобод» є певною мірою обмеженням, а використання у якості елемента гарантування «меж і умов обмеження прав і свобод» сумнівне.

У теоретичних дослідженнях радянських часів поряд із захистом, як основною характеристикою гарантування, часто можна було зустрітися й з ототожненням гарантій з охороною прав і свобод людини і громадянина. Іноді в юридичній літературі можна зустріти навіть ототожнення поняття захисту прав з їх охороною. На наш погляд, ототожнювання захисту з охороною несумісне з їх цільовим спрямуванням²³.

Підхід, де функціональне призначення гарантій полягає в охороні прав громадян можна зустріти й у відносно нових дослідженнях²⁴;

19) умови, які повинна створити держава для реалізації прав і свобод (Онiщенко Н.М., Пархоменко Н.М. – 2011)²⁵;

20) об'єктивні умови і засоби, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи (Шаптала Н.К. – 2012)²⁶;

21) систему загальних (політичних, економічних, духовних тощо) і спеціальних юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх

²¹ Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 27.

²² Наливайко Л.Р. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. 2-ге вид., допов. Запоріжжя : Дніпропетровськ. Металург, 2010. С. 121.

²³ Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. С. 26.

²⁴ Совгіря О., Шукліна Н. Конституційне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. С. 182.

²⁵ Онiщенко Н. М., Пархоменко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юр. думка, 2011. С. 176.

²⁶ Шаптала Н. К. Конституційне право України : навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. Дніпропетровськ : ЛізуновПрес, 2012. С. 200.

всєбічної охорони та захисту від порушень (Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. – 2015)²⁷;

22) сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на повну реалізацію і всєбічну охорону прав і свобод громадян, на усунення причин і умов їх неналежного здійснення і захист від порушень, систему умов, засобів, способів забезпечення можливості щодо набуття та практичного втілення в життя прав та свобод (Стахура Б.І. – 2016)²⁸;

23) систему заходів, спрямованих на створення належних умов для безперешкодної реалізації кожною особою проголошених в Основному Законі прав і свобод (Бакумов О.С., Гудзь Т.І., Марчук М.І. – 2019)²⁹;

24) сукупність заходів і засобів їх належної реалізації, визначену Конституцією та іншими законами і нормативно-правовими актами (Афанасенко Н.І. – 2019)³⁰;

25) сукупність соціальних, економічних, політичних та інших прийомів, механізмів і методів, що дають змогу реалізувати та забезпечувати на практиці закріплені в конституції права і свободи людини і громадянина (Терлецький Д.С., Афанасьєва М.В., Батан Ю.Д. – 2020)³¹;

26) динамічні обов'язки держави, її органів і посадових осіб постійно створювати сприятливі умови та надавати ефективні засоби їх реалізації (Букач В.В., Камінська Н.В., Медвідь Л.П. – 2021)³².

За радянських часів визначення гарантій прав і свобод людини і громадянина зводились до розуміння їх через «об'єктивні закономірності суспільного життя, та багатогранну організаційну

²⁷ Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 304–305.

²⁸ Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 91.

²⁹ Конституційне право : підручник / за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 138.

³⁰ Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 5.

³¹ Конституційне право України : навч.-метод. посібник / Д. С. Терлецький, М. В. Афанасьєва, Ю. Д. Батан та ін. ; за заг. ред. Д. С. Терлецького. Одеса, 2020. С. 116.

³² Букач В. В., Камінська Н. В., Медвідь Л. П. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1(21). С. 41.

діяльність держави», «засоби і способи», «система загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів», «економічні, політичні, ідеологічні і юридичні засоби», «умови і засоби» тощо. Більшість досліджень того часу характеризуються підходом, що права громадян, як і їх обов'язки, забезпечуються за допомогою гарантій саме у процесі реалізації, а наповнення прав, свобод і обов'язків конкретним змістом, матеріалізація їх у практиці суспільних відносин реально можлива при наявності комплексу гарантій.

Погоджуємось і підтримуємо твердження, «що розуміння змісту гарантій прав і свобод крізь призму умов та засобів, ключовими завданнями яких є реалізація, охорона та захист суб'єктивних прав, загалом характерно для публікацій у постсоціалістичних країнах, у яких тривалий час над інтересами особи превалювали інтереси держави, подекуди і тепер панує низька правова культура, для уможливлення належної реалізації і дотримання прав особи було і є необхідним застосування відповідних примусових механізмів, юридичних засобів»³³.

Деякі вчені доходять висновку, що юридичні гарантії є широким колом інструментів, серед яких вирізняють близько десяти категорій, що відображають їхній зміст. До гарантій вони відносять умови, засоби, способи, вимоги, механізми, норми, принципи, інститути гарантуючої спрямованості³⁴. Такий підхід є занадто широким та позбавленим чіткого розуміння правової природи юридичних гарантій³⁵. Разом з цим, необхідно зазначити, що у більшості аналізованих визначень є й багато подібності, яка дуже часто сприймається як закономірність у підходах до розуміння гарантій прав і свобод людини і громадянина, проте не завжди відображає у повній мірі сутність процесу гарантування. У нормативно-правових актах права і свободи громадян, їх законні інтереси, як базові цінності є непорушними і повинні бути забезпечені й захищені шляхом правового механізму гарантованих державою прав і свобод особи. Що стосується терміну

³³ Діденко О. М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... докт. Філософії : 081 Право / Національна академія внутрішніх справ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. С. 48.

³⁴ Мацькевич М. М. Поняття гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2014. № 3. С. 224.

³⁵ Чернописька В. З. Адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2021. С. 100.

«механізм», то у теорії права вживають терміни: «правовий механізм», «юридичний механізм», «механізм правового регулювання», «механізм організаційно-правового забезпечення». Вказані терміни мають безпосереднє відношення до механізму забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян³⁶.

Ми погоджуємось з думкою, що у працях теоретиків права в цілому превалює системний підхід до визначення поняття гарантій прав і свобод, який дає змогу закладати в основу його розуміння цілий комплекс різних компонентів, складових забезпечення реалізації прав. Однак трапляється в теорії права також тлумачення гарантій прав і свобод людини та громадянина і крізь призму одного чи декількох елементів механізму забезпечення прав і свобод³⁷.

Погоджуємось, що для державного управління важливим є забезпечення функціонування інституційно-правового механізму охорони конституційних прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку у суспільстві, гарантій захисту від загроз³⁸. Сукупність правових та організаційних форм та методів державного управління, спрямованих на забезпечення функціонування інституційно-правового механізму гарантування Конституційних прав і свобод людини в Україні, що побудовано відповідно до встановлених державою юридичних гарантій Конституції України та норми міжнародного права, на основі яких приймаються закони та інші нормативно-правові акти, визначають зміст і спрямованість діяльності держави³⁹.

Разом з цим, у науковій літературі можна зустріти й ототожнення гарантування з «правовим механізмом забезпечення захисту прав,

³⁶ Голодник Ю. А. Механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності органів державної влади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету : Серія право*. 2023. Випуск 78, частина 2. С. 35.

³⁷ Діденко О. М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... докт. філософії: 081 Право / Національна академія внутрішніх справ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. С. 44.

³⁸ Дуброва А. Інституційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав і свобод людини в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. Випуск 3(63). С. 26.

³⁹ Дуброва А. Інституційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав і свобод людини в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. Випуск 3(63). С. 28.

свобод і законних інтересів громадян державними органами»⁴⁰, яке на нашу думку є сумнівним. Відповідний правовий механізм пропонують розуміти «визначену та гарантовану державою систему гарантій за допомогою яких забезпечуються і реалізуються у визначених формах і процедурах охорона та захист прав, свобод і законних інтересів громадян»⁴¹. Гарантії є більш широким поняттям ніж механізм, який є невід’ємним елементом й одночасно результатом, створеним у процесу гарантування для здійснення прав і свобод людини і громадянина, їх охорони і захисту тощо.

Також необхідно наголосити й на тому, що гарантії прав і свобод людини і громадянина не можна ототожнювати лише з «охороною і захистом», які у свою чергу також є різними за їх цільовим спрямуванням елементами процесу гарантування. Так, захист є діями націленими на оборону від нападу, певних реальних дій, заходи, що застосовуються вже після правопорушення, яке відбулось і мають за мету відновлення порушеного права. На відміну від захисту охорона покликана протидіяти небезпеці ще до того, як негативні, злочинні дії можуть бути здійсненими. Охорона ж є комплексом заходів націлених на запобігання небажаної загрози чи її негативних наслідків. Охорону в процесі гарантування прав і свобод людини і громадянина розуміємо як заходи, що здійснюють державні органи і недержавні утворення з метою запобігання порушень прав і свобод, усунення причин, які спричинили правопорушення, у тому числі усунення перешкод, які не вбачаються правопорушеннями для нормального процесу реалізації прав і свобод⁴².

Не можемо погодитися з думкою, що «твердження про те, що гарантії прав і свобод людини та громадянина завжди є конституційними дисонують з усталеним у науці поділом права на галузі та класифікацією гарантій на загальні та спеціальні (юридичні)»⁴³. Оскільки Конституція має найвищу юридичну силу до всього

⁴⁰ Голодник Ю. А. Механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності органів державної влади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету : Серія право*. 2023. Випуск 78: частина 2. С. 35.

⁴¹ Там само.

⁴² Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. 2004. С. 25–26.

⁴³ Діденко О. М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... докт. філософії: 081 Право / Національна академія внутрішніх справ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. С. 47–48.

поточного законодавства, то закріплені в Конституції гарантії, як основа інституту гарантування, є конституційними. Така властивість гарантій як конституційність покликана підкреслювати їх вагомість і первинність не тільки у сприйнятті, а й у застосуванні. Закріплення конституційних гарантій вказує на їх правовий характер. Це дає змогу розуміти ті умови, за якими реалізуються права і свободи людини і громадянина, як правові⁴⁴. Конституційні цінності є ефективним інструментом, регулятором суспільних відносин. Якщо державою створені умови для реалізації людської гідності, свободи, справедливості, рівності, демократії, то у такій державі виникає діє стан верховенство права⁴⁵.

Не можемо погодитись з судженням, що «роль і значення гарантій прав і свобод особи визначається тим, що вони є важливими чинниками в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють умови для реальної можливості здійснення прав і свобод особи»⁴⁶. По-перше, на нашу думку, саме стан економічної, політичної, соціальної, культурної та інших сфер суспільного життя впливають на рівень здійснення прав і свобод людини і громадянина, тобто на рівень ефективності гарантій. По-друге, вплив гарантій прав і свобод на всі сфери суспільного життя такий самий важливий і сильний, як і вплив самих факторів суспільного життя на рівень гарантування загалом. По-третє, «умови для реальної можливості здійснення прав і свобод особи» і є гарантіями, заснованими на відповідному задовільному або незадовільному стані усіх сфер суспільного життя.

Грунтуючись на тому, що конституційно-правовими гарантіями прав і свобод людини і громадянина є правові умови, можна припустити, що об'єктом гарантування є гарантована правова можливість. У свою чергу, гарантовану правову можливість треба розуміти, як надання вибору більшої чи меншої кількості варіантів дій, які реально дають людині і громадянину можливість перетворити бажане на дійсність. А суб'єктом гарантування слід вважати народ України

⁴⁴ Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. 2004. С. 23–24.

⁴⁵ Гришук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти : монографія. Видання 2-ге, доопрацьоване і доповнене. Київ : Ваїте, 2020. С. 8.

⁴⁶ Білзьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 27.

відповідно до статті 5 Конституції⁴⁷ і опосередковано державу відповідно до статті 3 та інших статей Конституції⁴⁸, де йдеться про обов'язки держави і т. ін. Засобами здійснення прав та свобод людини і громадянина можна вважати насамперед Конституцію і міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, національні закони, а також органи державної влади і місцевого самоврядування, основною метою яких є забезпечення і реалізація прав і свобод людини і громадянина правовими способами, що закріплені у нормах Конституції і національного законодавства⁴⁹. Підтримуємо позицію, що без відповідних гарантій проголошені права і свободи не можуть бути реалізовані в повній мірі та перетворюються на порожній звук. Тому реалізація, встановлення законодавством, прав і свобод вимагає не лише сприятливих умов, але й активної діяльності державних органів, громадських об'єднань і самих громадян зі створення ефективних засобів захисту цих цінностей⁵⁰.

З урахуванням аналізу підходів щодо визначення гарантій прав і свобод людини і громадянина, стоїмо на необхідності розуміння конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина як правових умов, які від імені народу встановлені державою для забезпечення і реалізації прав і свобод особи, їх охорони і захисту засобами і способами, визначеними Конституцією і законами України, які ґрунтуються на економічних, політичних, соціальних, культурних і інших факторах суспільного життя. На нашу думку, таке визначення дає змогу не відокремлювати жоден з елементів, які мають важливе значення для забезпечення і реалізації прав і свобод людини і громадянина, а розглядати ці елементи як систему, яка діє доцільно⁵¹.

⁴⁷ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Сімферополь : Таврія, 2008. С. 20–21.

⁵⁰ Пайда Ю. Ю. Визначення юридичних гарантій як елемент захисту прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 2. С. 52.

⁵¹ Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. 2004. С. 28.

2. Поняття конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні, їх місце та значення у протидії наслідкам повномасштабного вторгнення та загрозі перманентної дії воєнного стану в Україні

Як свідчить міжнародний досвід, ефективність гарантій основних прав і свобод людини залежить від рівня розвитку правових принципів й інститутів демократії, стану економіки, способів розподілу матеріальних благ, правотворчої атмосфери в суспільстві, рівня правового виховання і культури населення, ступеня суспільної злагоди, наявності певних елементів у системі функціонування державної влади. До цих останніх, зокрема, треба зарахувати: наявність писаної конституції, чинність якої не може бути призупинена довільно, а також жорсткої процедури її формальної дії; надійне законодавче забезпечення користування правами і свободами; визнання владою конституції як джерела цієї влади і умови її легітимності; конституційні гарантії стримування надмірного посилення виконавчої влади; наявність компетентних і ефективно діючих органів представницької влади; закріплення у конституції основних прав і свобод людини, що відповідають міжнародним стандартам, наявність незалежної судової влади у вигляді судів загальної і спеціальної юрисдикції, наявність компетентного високоефективного та авторитетного органу конституційного контролю⁵².

Проведений аналіз і визначення загального поняття гарантії прав і свобод людини і громадянина, аналіз різних підходів і думок щодо процесу здійснення прав і свобод людини і громадянина дає можливість зробити висновки, які повинні стати підґрунтям для визначення поняття конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина: по-перше, гарантії не розкриваються термінами «фактори», «чинники», «засоби», «спеціальні (юридичні) засоби», «способи» тощо, бо вони всі є складовою частиною процесу реалізації прав і свобод, а гарантії є окремим, самостійним поняттям. По-друге, при визначенні поняття «конституційно-правові гарантії» слід враховувати форму їх закріплення, об'єкт гарантування, мету їх призначення, фактори суспільного життя, всі чинники як причини гарантування. Гарантії повинні: ґрунтуватися на основах функціонування механізмів, притаманних правовій системі України, на динаміці суспільних відносин і правового регулювання,

⁵² Конституційне право України / за ред. проф. В.Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 2000. С. 206.

що певною мірою впливають і на загальну динаміку системи гарантування; виходити з національно-ідеологічного, культурного розуміння тих чи інших явищ, яке (розуміння) покладене в основу створення всієї національної системи права. По-третє, використання понять, які б мали максимальну точність і інформативність, є фактором, що впливає на чітке, детальне формулювання поняття конституційно-правових гарантій і розуміння цього поняття у майбутньому. По-четверте, поняття конституційно-правових гарантій повинно стати основою і для класифікації самих гарантій, а тому бути загальним і не визначатись елементами системи гарантій, бути загальним для всієї системи гарантій прав і свобод людини і громадянина⁵³.

Існують різні підходи до визначення політичних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні:

1) Князев В.⁵⁴ та деякі інші автори⁵⁵ політичні гарантії розглядають як політичний плюралізм і свободу не забороненої законами України політичної діяльності, що передбачено статтею 15 Конституції України⁵⁶;

2) На думку Кравченко В.В., політичні гарантії – це відповідним чином орієнтована політика держави, її спрямованість на формування умов по забезпеченню належного рівня життя людини; стабільність політичних структур; належний рівень політичної культури в суспільстві⁵⁷;

3) На думку Хавронюка М.І., під політичними гарантіями слід розуміти суверенітет держави, суворе дотримання її демократичних засад, фактичну незмінність її конституційного ладу, закріпленого в Основному Законі України, суворе забезпечення законності і неможливості зловживань з боку політичної влади, відкритість політичної системи і наявність можливостей для вільної діяльності

⁵³ Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. 2004. С. 22–23.

⁵⁴ Князев В. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. *Право України*. 1998. № 11. С. 29–31.

⁵⁵ Правознавство : навч. посіб. / А. М. Колодій, І. В. Опришко, С. Е. Демський та ін. ; В. В. Копейчиков (ред.); Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ : Юрінком Інтер., 2000. 638 с. С. 207.

⁵⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

⁵⁷ Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2000. С. 101.

політичних партій та громадських організацій, наявність усіх інших ознак правової держави у їх сукупності⁵⁸;

4) Заворотченко Т.М. пропонує розглядати політичні гарантії як безпосередні форми здійснення влади народом (вибори, референдум, збори), а також інші публічні форми колективного (походи, мітинги, пікетування, петиції) та індивідуального волевиявлення громадян, ефективний механізм розподілу державної влади, багатопартійність, участь громадян в управлінні. До них належить високий рівень демократії, наявність правової держави, стабільність у суспільстві, високий рівень політичної культури, мирне співробітництво держав⁵⁹;

5) Інші автори вважають, що гарантії можна розглядати як структурний елемент механізму забезпечення реалізації як прав і свобод загалом, так і конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина зокрема. Це система норм-принципів, умов і засобів, що забезпечують у своїй сукупності здійснення конституційних політичних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Система гарантій політичних прав і свобод людини та громадянина охоплює умови та засоби політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового спрямування, що необхідні для їх реалізації, зокрема механізм їх охорони та захисту⁶⁰.

Радянський період характеризується підходом до розуміння політичних гарантій прав і свобод як сукупності політичних суспільних відносин, які визначаються засобами забезпечення прав і обов'язків громадян з метою їхньої реалізації і як систему організації державної влади тощо. При цьому такі політичні відносини визначаються й ідеологічними, тому що вони відбуваються між людьми відповідно до тих чи інших духовних утворень суспільства, що існують у вигляді конкретних форм суспільної свідомості, що є одночасно і формами ідеологічної свідомості.

⁵⁸ Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права людини і громадянина : навч. посібн. / авт.-уклад. М.І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. С. 80–81.

⁵⁹ Заворотченко Т. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 96.

⁶⁰ Букач В. В., Камінська Н. В., Медвідь Л. П. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1(21). С. 41.

Не можна не погодитись у принципі з перерахованими вище визначеннями конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина, але, на нашу думку, у них наявні або надмірні узагальнення об'єкту визначення, або, навпаки, зайва конкретизація. Отже, при зверненні до того чи іншого визначення немає можливості встановити або правову природу гарантій політичних прав, або суб'єктів гарантування, або ж цілей, на які повинне бути спрямоване гарантування⁶¹.

У юридичній літературі часто можна зустріти думку, що політичні гарантії мають прояв через право народу здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Разом з цим, як слушно зазначає Козлов В.І., право участі в управлінні державними справами є комплексним і об'єднує майже всі інші політичні права і свободи громадян (право на свободу проведення мирних масових заходів, право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, право на подання колективних звернень, право брати участь у референдумах та виборах до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, право на вільний доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, а також право громадян брати участь у здійсненні правосуддя)⁶².

Необхідно зазначити також, що різні за класифікацією права і свободи людини і громадянина тісно пов'язані між собою. Як правило, реалізація одних прав і свобод людини і громадянина залежить безпосередньо від реалізації інших, а якщо торкнутися їх класифікації взагалі, то одні й ті самі права і свободи можуть одночасно знаходитись у площині двох або кількох класифікаційних груп. Таким чином, можна припустити, що обсяг прав, який застосовується в реалізації того чи іншого права однієї з класифікаційних груп значно ширший, ніж той, що включений у ту чи іншу групу (особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні і т. ін.). Так, реалізація більшості політичних прав і свобод людини і громадянина можлива і одночасно є й умовою використання права на громадянство, права на вільний розвиток своєї особистості і т. ін. Отже, можна говорити про те, що конституційно-правові гарантії

⁶¹ Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Сімферополь : Таврія, 2008. С. 25.

⁶² Козлов В. І. Колективні політичні права і свободи громадян України: конституційно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2008. С. 20.

політичних прав і свобод людини і громадянина це такі правові умови, які створено не просто для реалізації конкретних прав і свобод, визначених як політичні, а й загальний обсяг прав і свобод, який людина використовує у політичному житті держави і суспільства⁶³.

Слід зазначити, що використовуючи політичні права можна реалізовувати законні інтереси в усіх сферах суспільного життя. Так, наприклад, цінність конституційного права на звернення виражається в можливості особи брати участь у широкому спектрі політичних, соціальних, економічних, та інших суспільних відносин, спрямованих на реалізацію, захист і поновлення прав та інтересів⁶⁴.

Політичні права належать кожній людині від її народження, обмеження деяких політичних прав здійснюється лише на підставі традицій (наприклад, віковий ценз для участі у здійсненні виборчого права), інші політичні права людина може здійснювати від народження (свобода слова, мирних зборів та мітингів). Проте різні групи політичних прав мають різні стадії реалізації та різну мету, наприклад право на свободу слова своїм змістом має донесення певної суспільно важливої інформації до громадськості і таким чином формує громадську думку та впливає на неї. У цьому випадку забезпечується право не лише висловити свою думку, а що найважливіше – право бути почутим широким колом суспільства. Отже після донесення своєї думки до громадськості особа повністю реалізовує своє право і не може примушувати суспільство реагувати на цю інформацію (особистісний момент)⁶⁵.

Право на участь в управлінні державними справами за своєю природою є не тільки одним із найважливіших суб'єктивних політичних прав громадян, а й основоположним принципом взаємовідносин між державою та громадянином. Це право здійснюється через систему інститутів безпосередньої демократії. Воно є комплексним і об'єднує майже всі інші політичні права і свободи громадян: право вільно обирати і бути обраними, брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, право доступу до державної служби – це правомочності

⁶³ Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Сімферополь : Таврія, 2008. С. 25.

⁶⁴ Савич Є. С. Право людини на звернення в Україні: конституційноправовий аналіз : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ. 2021. С. 99.

⁶⁵ Танчак А. Я. Політичні права людини: поняття та зміст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 253.

політичного характеру, що розкривають зміст загального права громадян на участь в управлінні⁶⁶.

Політичні права розглядають як комплекс прав, які пов'язані єдиним змістом та метою (забезпечити участь людини в державному та громадському житті)⁶⁷.

Стоїмо на позиції, що конституційно-правові гарантії політичних прав і свобод людини і громадянина слід розглядати як правові умови, які від імені народу встановлені державою для забезпечення і реалізації прав і свобод особи в сфері політичного життя держави і суспільства, їх охорони і захисту засобами і способами, визначеними Конституцією, законами України та іншими нормативними актами, що ґрунтуються на економічних, політичних, соціальних, культурних і інших факторах суспільного життя. Таке визначення конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина відповідає не тільки загальному визначенню конституційно-правових гарантій, а й принципам гарантування, яке ґрунтується на багатогранності регулювання суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини і громадянина, і створює сприятливі умови для подальшої класифікації і систематизації гарантій політичних прав і свобод⁶⁸.

Ефективність правових гарантій прав і свобод людини залежить від Основного Закону та чинних нормативно-правових актів, розвитку правових принципів, здійснення конституційного контролю, а також від того, як виконують приписи цих законів державні органи та громадські організації, покликані створювати умови для реалізації прав і дотримання обов'язків громадянами. Правові гарантії прав і свобод особи, які формуються у громадянському суспільстві, залежать від інститутів демократії, економічного становища держави, рівня правового виховання й культури населення, ефективного функціонування і взаємодії гілок державної влади⁶⁹.

⁶⁶ Науково-практичний коментар Конституції України / ред. колегія Петришин О., Барабаш Ю. та ін. Національна академія правових наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. С. 428.

⁶⁷ Заворотченко Т. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 96–97.

⁶⁸ Регушевський Е. С. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. 2004. С. 31.

⁶⁹ Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 27.

Чинна Конституція України визначає не лише місце безпосередньої демократії в системі демократії, тобто в системі політичної влади народу, але й її суть, зміст і форми. За своєю суттю безпосереднє народовладдя відповідно до Конституції є, насамперед, прямим волевиявленням народу (народним волевиявленням), зокрема шляхом таємного голосування, або волевиявленням, вираженням волі через політичні партії, засоби масової інформації та інші складові механізму безпосередньої демократії, які сприяють формуванню та вираженню політичної волі громадян⁷⁰.

Воєнний стан призводить до обмеження деяких прав і свобод громадян у інтересах забезпечення безпеки та захисту країни. Однак, навіть у цих складних умовах, важливо забезпечити дотримання фундаментальних принципів Конституції, таких як захист життя, гідності та недоторканності особи. Конституційні принципи та норми допомагають уникнути зловживань влади, а також незаконних арештів, тортур та порушень прав людини в умовах збройної агресії, забезпечуючи виконання обов'язків держави в межах правового режиму. Важливість застосування норм Основного Закону під час воєнного стану важко переоцінити. Оскільки ним визначаються правила, за якими повинна функціонувати влада, дотримання конституційних постулатів під час дії правового режиму воєнного стану дозволить зберегти демократичні цінності та реальну відповідальність влади перед громадянами⁷¹.

Безумовно, дія воєнного стану суттєво обмежує застосування своїх політичних прав і свобод, певною мірою можна говорити про призупинення відповідних механізмів здійснення окремих прав і свобод людини і громадянина. Проте необхідність удосконалення системи гарантій політичних прав і свобод залишається навіть у таких складних умовах.

Політичні права є фундаментом держави як інституції, адже вони уособлюють собою процес участі людини в суспільних справах,

⁷⁰ Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 7.

⁷¹ Гансецька Е. Реалізація норм Конституції України в частині застосування заходів конституційно-правової відповідальності глави держави в період дії воєнного стану. *Конституція України в період війни та післявоєнного відновлення* : матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди Дня Конституції України (23 червня 2023 року) : ел. збірник / Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. С. 30–31.

тобто відбувається перехід волі від індивідуума до суспільства і держави. Таким чином політичні права уособлюють зв'язок індивідуума, суспільства та держави, з чого випливає не лише право взяти участь у визначенні політики держави, а й право контролю за її виконанням⁷².

Так, одним з важливих і проблемних питань розвитку громадянського суспільства і правової держави, яке залишається актуальним в усіх умовах, навіть в умовах дії надзвичайного стану, є підвищення рівня правової і політичної культури.

Сучасна правова культура – це культура розвинутого громадянського суспільства й дієвої правової держави. За своєю суттю – це культура визнання, забезпечення та здійснення прав і свобод людини як вищої соціальної цінності. Правова культура виступає фактором змін у різних сферах, безпосередньо впливаючи на суспільну трансформацію та стан праводержавотворення. Сфера правової культури є важливим системо-утворюючим елементом суспільного розвитку, оскільки через неї здійснюються процеси створення, збереження, поширення та відтворення правових норм і цінностей. Правова культура в новітньому суспільстві виступає та усвідомлюється не лише як результат цивілізаційного поступу, а й як необхідна умова, ключовий фактор правового розвитку, морально-правовий стрижень, центр особи та суспільства⁷³.

Підтримуємо думку, що оскільки політичні реалії сьогодні змінюються значно швидше, ніж наукова думка, важливо, щоб Конституція України в одній зі статей встановлювала пріоритет загальноновизнаних міжнародних норм, які стосуються прав людини, над українським законодавством. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що різниця між названими поняттями з точки зору змісту полягає в тому, що правовий статус людини – це своєрідний міжнародний правовий стандарт, ідеал, до якого прагне національне законодавство окремих країн, закріплюючи правовий статус громадянина, що відображає особливості реалізації правового статусу людини в умовах конкретної країни та історичної ситуації з формальної точки зору⁷⁴.

⁷² Танчак А. Я. Політичні права людини: поняття та зміст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 250.

⁷³ Кривицький, Ю. В. Вплив правової культури на ефективність реалізації правової реформи. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 25–26.

⁷⁴ Заворотченко Т. М. Методологічні аспекти співвідношення понять прав людини і прав громадянина. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 51.

Важливим фактором для відновлення і удосконалення системи гарантій політичних прав і свобод, як правових умов, які від імені народу встановлені державою для забезпечення і реалізації прав і свобод особи в сфері політичного життя держави і суспільства, їх охорони і захисту засобами і способами, визначеними Конституцією, законами України та іншими нормативними актами тощо, є питання удосконалення системи правового регулювання.

Ми погоджуємось з позицією відповідно до якої «удосконалення системи правового регулювання у сучасній Україні повинно враховувати два головні аспекти:

– удосконалення окремих елементів та стадій правового регулювання,

– розвиток складу механізму правового регулювання.

Перший з них включає: а) планування і розвиток механізмів забезпечення правотворчого процесу, які сприяють формуванню системи сучасного законодавства, що відображає об'єктивно існуючі суспільні потреби, не містить у собі суперечностей, гарантує розвиток громадянського суспільства і правової держави; б) уточнення значення юридичних, соціальних, психологічних та інших факторів, що мають значення для процесу правового регулювання суспільних відносин; в) удосконалення процесу трансформації правових принципів і норм у поведінку суб'єктів права, що дозволяє гарантувати законність, посилити рівень правопорядку, уникати правового нігілізму; г) розвиток системи державного забезпечення правового регулювання при оптимальному сполученні різних форм, типів та методів правового регулювання. Інший аспект включає у себе організацію роботи в частині: підвищення рівня правової культури; формування у громадян поваги до права та подолання правового нігілізму; підвищення рівня правової поінформованості населення. Цей процес неможливий поза налагодженням механізмів постійної співпраці та взаємодії між державою і громадянським суспільством, коли держава керується у своїх рішеннях щодо прийняття тих чи інших юридичних норм насамперед знанням суспільних потреб та інтересів, які виникають у суспільстві та спричиняють потребу у їх правовому регулюванні за допомогою відповідних юридичних засобів»⁷⁵.

⁷⁵ Іщенко І.А. Система правового регулювання суспільних відносин в умовах правової державності : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Національний університет «Острозька Академія». Острог, 2012. С. 186.

Дія воєнного стану та обмеження політичних прав і свобод має тимчасовий (строковий) характер, тому саме ефективна система конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина буде одним з головних факторів успішності у відновленні усіх сфер державного і суспільного життя, успішності у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики тощо.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу підходів до визначення конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина та їх місця і значення у протидії наслідкам повномасштабного вторгнення та загрозі перманентної дії воєнного стану в Україні можна зробити наступні висновки:

1. Створення відповідних правових умов для забезпечення і реалізації прав і свобод особи в сфері політичного життя держави і суспільства є «маркером» демократичності й одночасно чинником формування відповідних правових умов для реалізації усього спектру прав і свобод особи в цілому.

2. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина – це правові умови, які від імені народу встановлені державою для забезпечення і реалізації прав і свобод особи, їх охорони і захисту засобами і способами, визначеними Конституцією і законами України, які ґрунтуються на економічних, політичних, соціальних, культурних і інших факторах суспільного життя.

3. Конституційно-правові гарантії політичних прав і свобод людини і громадянина – це правові умови, які від імені народу встановлені державою для забезпечення і реалізації прав і свобод особи в сфері політичного життя держави і суспільства, їх охорони і захисту засобами і способами, визначеними Конституцією, законами України та іншими нормативними актами, що ґрунтуються на економічних, політичних, соціальних, культурних і інших факторах суспільного життя.

4. Запропоновані визначення дають змогу не відокремлювати жоден з елементів, які мають важливе значення для забезпечення і реалізації прав і свобод людини і громадянина, а розглядати ці елементи як систему, яка діє доцільно. Вони відповідають принципам гарантування, яке ґрунтується на багатогранності регулювання суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини і громадянина, і створюють сприятливі умови для подальшої класифікації і систематизації гарантій.

5. Важливим фактором для відновлення і удосконалення системи гарантій політичних прав і свобод, як правових умов, які від імені народу встановлені державою для забезпечення і реалізації прав і свобод особи в сфері політичного життя держави і суспільства, їх охорони і захисту засобами і способами, визначеними Конституцією, законами України та іншими нормативними актами тощо, є підвищення рівня правової і політичної культури та питання удосконалення системи правового регулювання.

6. Дія воєнного стану та обмеження політичних прав і свобод має тимчасовий (строковий) характер, тому саме ефективна система конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина буде одним з головних факторів успішності у відновленні усіх сфер державного і суспільного життя, успішності у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики тощо.

АНОТАЦІЯ

Створення відповідних правових умов для забезпечення і реалізації прав і свобод особи в сфері політичного життя держави і суспільства є «маркером» демократичності й одночасно чинником формування відповідних правових умов для реалізації усього спектру прав і свобод особи в цілому, у яких би умовах не перебували держава і суспільство. Важливим у означеній меті, безумовно, є й аналіз становлення і розвитку поняття й сутності конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод, як конституційно-правової категорії, яка у свою чергу також є відображенням і знаходиться під впливом сучасних трансформаційних політико-правових процесів. Приділено увагу місцю політичних прав і свобод людини і громадянина у розвитку правової держави і громадянського суспільства, у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики. Проаналізовано наукові позиції щодо визначення поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина та визначено характерні особливості розмаїття підходів до сутності гарантування прав і свобод людини і громадянина. Приділено увагу змісту конституційно-правових гарантій прав і свобод, піддано аналізу структурні елементи системи гарантування. Визначено поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина на основі якого проаналізовано сутність і визначено поняття конституційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина. Зроблено ряд висновків щодо вдосконалення конституційно-правового гарантування політичних прав і свобод в умовах дії воєнного стану.

Література

1. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 3–5. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-1> (дата звернення: 20.05.2024).
2. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 26–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_8_5 (дата звернення: 20.05.2024).
3. Букач В. В., Камінська Н. В., Медвідь Л. П. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1(21). С. 39–46. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/d66871bf-8f29-4945-acc2-29d10a06d381> (дата звернення: 10.06.2024).
4. Воєводін Л. Гарантії у механізмі реалізації прав і свобод. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10-ти т. / відп. ред. : Ю. Римаренко та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1274 с. С. 77–78.
5. Гансецька Е. Реалізація норм Конституції України в частині застосування заходів конституційно-правової відповідальності глави держави в період дії воєнного стану. *Конституція України в період війни та післявоєнного відновлення* : матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди Дня Конституції України (23 червня 2023 року) : ел. збірник / Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. С. 29–31. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/Collection_KNU_23-06-23.pdf (дата звернення: 08.06.2024).
6. Голодник Ю. А. Механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності органів державної влади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право*. 2023. Випуск 78, частина 2. С. 32–37. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285897/279945> (дата звернення: 10.06.2024).
7. Гришук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти : монографія. Видання 2-ге доопрацьоване і доповнене. Київ : Ваіте, 2020. 530 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_konstytucijny_cinnosti_2_1.pdf (дата звернення: 04.06.2024).
8. Діденко О. М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... докт. Філософії : 081 Право / Національна академія внутрішніх справ ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. 222 с. URL: <https://ccu.gov.ua/>

library/konstytucyjno-pravovi-garantiyi-prava-obyraty-ta-buty-obranym-do-organiv-derzhavnoyi-vlady (дата звернення: 12.06.2024).

9. Дуброва А. Інституційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав і свобод людини в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. Випуск 3(63). С. 25–29. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2293> (дата звернення: 10.06.2024).

10. Заворотченко Т. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 95–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2013_4_24 (дата звернення: 10.06.2024).

11. Заворотченко Т. М. Проблеми наукової характеристики суб'єктивних політичних прав і свобод громадян в Україні. *Актуальні проблеми сучасного конституційного права України* : збірник наукових праць / відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко та доктор юридичних наук, професор О. В. Батанов. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2014. 458 с. С. 137–145. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8-26_08_2014_.pdf (дата звернення: 04.06.2024).

12. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ / НАН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. 220 с. Бібліотека дисертацій України : веб-сайт. URL: <http://www.disslib.org/konstytutsiyno-pravovi-harantiyi-prav-i-svobod-ljudyny-i-hromadjanyna-v-ukrayini.html> (дата звернення: 28.05.2024).

13. Заворотченко Т. М. Методологічні аспекти співвідношення понять прав людини і прав громадянина. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 50–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_13 (дата звернення: 04.06.2024).

14. Іщенко І. А. Система правового регулювання суспільних відносин в умовах правової державності : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Національний університет «Острозька Академія». Острозьк, 2012. 220 с. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiiqtqg5faGAxXtSFUIHQPNc6kQFnoECBMQAQ&url=https%3A%2F%2Fuu.edu.ua%2Fupload%2Funiversitet%2Fosobisti_zdobutki%2FZahist_disertaciy_I_R%2FIschenko.doc&us

g=AOvVaw0lrA4t5xLCZ4TVHgormCFh&opi=89978449 (дата звернення: 04.06.2024).

15. Князев В. І. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. *Право України*. 1998. № 11. С. 29–31.

16. Козлов В. І. Колективні політичні права і свободи громадян України: конституційно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.02. Харків. 2008. 224 с.

17. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

18. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підруч. Київ : Правова єдність, 2008. 350 с.

19. Конституційне право України / за ред. проф. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 2000. 732 с.

20. Конституційне право України : навч.-метод. посібник / Д. С. Терлецький, М. В. Афанасьєва, Ю. Д. Батан та ін. ; за заг. ред. Д. С. Терлецького. Одеса, 2020. 242 с.

21. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.

22. Конституційне право : підручник / за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 484 с.

23. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 356 с. URL: <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijno-pravovi-formy-bezposerednoi-demokratii-v-ukraini-problemy-teorii-i-praktyky-2/> (дата звернення: 08.06.2024).

24. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. «Законодавство України» *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2024).

25. Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права людини і громадянина : навч. посібн. / авт.-уклад. М. І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Видавництво А. С. К., 2003. С. 80–81.

26. Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2000. 320 с.

27. Кривицький, Ю. В. Вплив правової культури на ефективність реалізації правової реформи. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 22–27. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.03> (дата звернення: 04.06.2024).

28. Кушніренко О. Г., Слінько Т. Г. Права і свободи людини та громадянина : навч. посіб. Харків : Факт, 2001. 437 с.

29. Лисенков С., Таранов А. Гарантії прав і свобод людини і громадянина. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничій Дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1274 с. С. 73.

30. Мацькевич М. М. Поняття гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2014. № 3. С. 219–227. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_37.pdf (дата звернення: 15.06.2024).

31. Молдаван В. В., Мелашенко В. Ф. Конституційне право: опорні концепти : навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Юмана, 1996. 272 с.

32. Наливайко Л. Р. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. 2-ге вид., допов. Запоріжжя : Дніпропетровськ : Металург, 2010. 304 с.

33. Науково-практичний коментар Конституції України / ред. колегія Петришин О. Барабаш Ю. та ін. Національна академія правових наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с. С. 428.

34. Негодченко О. Гарантії захисту прав і свобод людини. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10-ти т. / відп. ред. : Ю. Римаренко та ін. Київ : Видавничій дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1274 с. С. 66–68.

35. Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юр. думка, 2011. 176 с.

36. Пайда Ю. Ю. Визначення юридичних гарантій як елемент захисту прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 2. С. 50–54. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec9f485b-efe5-4d99-a8e0-fa64314f8082/content> (дата звернення: 15.06.2024).

37. Погорілко В. Ф. Гарантії правові Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10-ти т. / відп. ред. : Ю. Римаренко та ін. Київ :

Видавничій дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті полі-цейської діяльності. 1274 с. С. 76.

38. Погорілко В., Федоренко В. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Погорілко. Київ : Наукова думка ; Прецедент, 2007. 344 с.

39. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 3-тє вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Ліра-К, 2011. 532 с.

40. Правознавство : навч. посіб. / А. М. Колодій, І. В. Опришко, С. Е. Демський та ін. ; В. В. Копейчиков (ред.) ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 638 с.

41. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В. Ф. Погорілко : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України : А.С.К., 2003. 652 с. (Нормативні документи та коментарі).

42. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 63 с.

43. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

44. Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Сімферополь : Таврія, 2008. 268 с.

45. Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. 2004. 230 с. Бібліотека дисертацій України : веб-сайт. URL: <http://www.disslib.org/konstytutsiyno-pravovi-harantiyi-politychnykh-prav-ta-svobod-ljudyny-i-hromadjanyna-v.html> (дата звернення: 20.05.2024).

46. Савич Є. С. Право людини на звернення в Україні: конституційно-правовий аналіз : дис... доктора філософії: 081 «Право» / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. 240 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/savych_je_s_pravo_lyudyny_na_zvernennya_v_ukrayini_dys.pdf (дата звернення: 04.06.2024).

47. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL: <https://duikt.edu.ua/ua/lib/1/category/726/view/948> (дата звернення: 04.06.2024).

48. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Харків : Право, 2009. 468 с.

49. Совгіря О., Шукліна Н. Конституційне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. 632 с.

50. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2016. 180 с.

51. Танчак А. Я. Політичні права людини: поняття та зміст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 248–254. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_24_36 (дата звернення: 04.06.2024).

52. Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / за заг. ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 426 с.

53. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

54. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 536 с.

55. Чернописька В. З. Адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2021. 486 с. URL: <https://lprnu.ua/spetsrady/d-3505219/chornopyska-viktoriiia-zinoviiivna> (дата звернення: 15.04.2024).

56. Шаптала Н. К. Конституційне право України : навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. Дніпропетровськ : Лізунов Прес, 2012. 472 с.

Information about the author:

Rehushevskiy Eduard Yevhenovych

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the State-Legal and Humanitarian Sciences
Department of the Taurida National V. I. Vernadsky University
33, John McCain Street, 01042, Kyiv, Ukraine